

РЕЦЕНЗИЯ

от чл.-кор. проф. дин Александър Костов –

Институт за балканистика с център по тракология при БАН

за дисертационния труд на Христина Николова Манова

на тема: „Екополитики по време на социализма и прехода към демокрация:

Националният парк „Пирин“ (1960-те - 1990-те години)“, представен за защита за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ в Област на висше образование

2. Хуманитарни науки, Професионално направление 2.2. История и археология, Научна специалност История на България (Нова и най-нова българска история), с научен

ръководител доц. д-р Кристина Попова

Авторката на представения за рецензиране труд Христина Манова е зачислена като редовен докторант по история на България на 12 юни 2019 г. с вече отбелязаната по-горе тема на дисертацията.

Докторантката е завършила през 2005 г. с отличен успех специалността „история“ в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Едновременно с това тя изучава и се дипломира по специалността „право“ в Югозападния университет „Неофит Рилски“ в Благоевград. Преди единадесет години Христина Манова постъпва на работа като уредник, завеждащ фонд „Нова и най-нова история“ в Историческия музей – Разлог, а от пет години е негов директор. Под нейно ръководство експозицията е напълно обновена, а музеят се утвърждава като културна институция в живота на града. Този неин принос е оценен от обществеността, както и от Министерството на културата, което я удостоява с високо отличие.

Неслучайно отбелязвам тези данни от творческата биография на Хр. Манова. Смятам, че те обясняват подходящия избор на темата на първия ѝ монографичен труд и (нека го кажа още в началото) успешното му завършване.

Представеното за рецензиране изследване се състои от увод, четири глави и заключение, както и списък на използваните извори и литература. В края на труда са приложени и 32 броя снимки и копия на документи. Общият обем на текста е 253 стр. Безспорно, не само за мен, темата на труда е дисертабилна. Той е посветен на един много значим проблем в историческа перспектива, който все още е слабо проучен в българските изследователи на близкото минало. При това трябва да се приветстват усилията на авторката да проучи и представи неговото проявление както преди, така и след началото на демократичните промени в България.

Намирам за добре оформена и подходящо поднесена уводната част на дисертацията, в която са представени обектът и предметът на изследването, неговите цели и задачи, както и са конкретизирани основни въпроси относно използваната методология и възприетата хронологическа рамка. В нея е направен и един успешен опит за историографски преглед на използваната литература, както и са посочени привлечените извори. Още в тази част на дисертацията личи не само амбицията на авторката, но и нейният научен капацитет да се справи с поставената от нея цел.

Докторантката Хр. Манова е избрала за главна цел на изследването си „да представи и анализира развитието на екополитиките в България и особено в периода след Втората световна война“. Съвсем логично в тази връзка е и формулирала и основни му задачи, като е фокусирала правилно своето внимание върху основни аспекти от историята на опазването на природата в България, разгледани в по-широк контекст. Сред тях логично поставя акцент върху спецификите в политиките към околната среда в България и по-специално в Разложката котловина през втората половина на XX век. Тук проличава особения интерес, породен от научни и емоционални мотиви, на авторката към тази красива част от българската природа какъвто е пиринския край.

Смятам, че възприетата хронологическа рамка на изследването отговаря на поставените от дисертантката цели и задачи.

Още от първото прочитане на текста прави впечатление избраният подход на авторката. Хр. Манова е построила изследването си върху три нива – глобално, национално и регионално (местно), като на тях е отделила различно внимание и обем от

работата си. Впрочем, това деление личи още в началото, в сполучливия историографски преглед. В него докторантката е показала едни от най-важните публикации, които представят развитието на научно-изследователската област „история на околната среда“ в света. От тях тя е взимствала и едни от главните им идеи, които трасират основни понятия и теоретични постановки в тази насока.

Първата глава на труда е озаглавена „Начало на националните екополитики през XIX и XX в.“. В нея авторката ни въвежда в темата за обособяване и управление на защитени територии. Намирам това за много удачно като подход, който позволява по-нататък в изложението да се направят редица сравнения с примери от българската история.

Второто ниво на изследването обхваща развитието на националните политики в областта на опазване на околната среда. Въз основа на публикации от периода до 1989 г. и след това, представя основните моменти от този процес. При това авторката демонстрира добро познаване на литературата и ориентация в тази недостатъчно изследвана тематика. Същинският анализ се предшества от интересна и важна за темата предварителна част, посветена на периода 1928-1944 г., а също и на началните години от тоталитарното управление в България и неговите първи стъпки в областта на околната среда.

Във втората глава „Идеологизираната природа: екополитики на социализма“ авторката е направила сполучлив опит да представи развитието на политиката по опазване на околната среда в Съветския съюз и другите страни от Източния блок. Правилно е поставила акцент върху връзката между амбициите за ускорено икономическо развитие в тези държави и противоречивото им отношение към природните ресурси. Интересно и полезно е в тази глава е „въведението“ в темата, представящо процеса на обособяването на защитени територии в Русия и Съветския съюз още преди Втората световна война и различията с неговото протичане в САЩ и европейските страни. Тук авторката трябва да бъде адмирирана за усилията ѝ да се запознае с голяма част от най-важните публикации по тази проблематика, както и да ги представи на читателя.

Като логично продължение, по-нататък в тази глава Хр. Манова се спира и на основните моменти от провежданата по съветски образец индустриализация в тогавашната

Народна Република България, както и негативните последствия от нея за околната среда. Тя е показала и закъснялото и бавно въвеждане на сериозни мерки за преодоляване на натрупаните проблеми в тази област. По-важните от тях са приети след началото на 60-те години на миналия век. Става въпрос за Указа за защита на природата през 1960 г., Закона за опазване на въздуха, водите и почвите от замърсяване и Закона за защита на природата. Спирайки се на тях авторката е представила ясно и въведените механизми за регулиране на този процес от страна на държавата посредством създадените през следващите години различни органи за ръководство и контрол в тази сфера. Съгласен съм с авторския извод, който е добре аргументиран, че тези мерки по опазване на околната среда нямат необходимия ефект поради негласното им пренебрегване в името на форсираната индустриализация. По-позитивен резултат те дават през 70-те и 80-те години на миналия век. Хр. Манова е добре очертала началото на нов етап в отношението на управляващите в изследваната област с приемането през 1977 г. на „Основни насоки за опазване и възпроизводство на природната среда в Народна република България“, с които те признават сериозните проблеми и обръщат внимание на най-заstraшените зони около няколко индустриални центъра, сред които е и Разлог.

Както отбелязах вече, основният акцент на дисертационния труд е поставен върху третото ниво на изследване, а именно проявлението на разглеждания процес в Разложкия регион. Основните аспекти от него са представени в трета и четвърта глава, които и като обем (общо 125 стр.) и като научен принос имат най-голяма тежест в успешно реализираното изследване.

В третата глава „Екологични проблеми в Югозападна България (Разложки регион) през 70-те и 80-те години на XX в.“ докторантката ни въвежда в „израстването“ на Разложкия край като център на химическото производство и негативните последствия от тази дейност за околната среда и здравето на жителите. Вярна на своя исторически подход, тя се е постарала да ни представи предисторията на проблема, като се започне със социално-икономическото развитие на Разлог и Банско още през периода преди 1944 г. и връзката на хората и местната икономика с природния ресурс на Пирин и богатствата на тази планина. След това разказът ѝ преминава през един преходен период, проследяващ

промените през първите две десетилетия след 1944 г. за да представи убедително положителните (главно икономически) и отрицателните (екологични) последствия от изградените в Разлог по съветска технология, съответно през 1963 и 1972 г., две големи химически предприятия – Завода за хидролиза и фуражни дрожди и Комбината за целулоза и хартия. На този фон представлява значим принос на авторката осветляване на въпроса за отношението на местните власти към тежките екологични проблеми (силно замърсяване на въздуха, водите и почвите) в района и последствията от тях за здравето на местното население. Хр. Манова аргументирано е представила как то извървява пътя от тяхното пълно negliжиране до постепенното осъзнаване и предприемане на действия за неутрализирането на въздействието, изразяващо се в замърсяването на околната среда и отчитане на вредите за здравето на местното население. Използвайки наличните извори авторката е проявила похвални усилия да ни представи *post factum* (от днешна гледна точка) данни за увеличаващите се здравословни проблеми на населението в гр. Разлог през периода 1970-1984 г., а също и да покаже връзката им с дейността на споменатите предприятия. Авторката е показала и закъснялото осъзнаването от страна на държавата на сериозното положение в региона и търсенето на начини за опитите за решаване на екологичните проблеми в котловината след 1984 г.

В четвърта глава, озаглавена „Народен парк „Пирин“ между грижата за околната среда и политическите интереси“, авторката отделя значително внимание на създаването на първите резервати в Пирин и обособяването на най-големия природен обект в България – Народен парк „Пирин“ като опит от страна на държавните власти за опазване природата в района. В тази част е направен много полезен исторически преглед, който проследява създаването на стопанска и туристическа инфраструктура в района, както и на първите туристически дружества в Разлог и Банско, а също и промените след 1944 г. и постепенното (и възходящо) развитие на гр. Банско като зимен ски курорт. На този фон авторката ни е представила добре аргументирано етапите по обособяването на НП „Вихрен“ през 1962 г., който е преименуван през 1974 г. в НП „Пирин“. Въз основа на привлечените документи и материали Хр. Манова е очертала периодизация, която аз приемам напълно. Тя прави извод, че историята на парка се разделя условно на два

подпериода – първият от 1962 г. до 1979 г. и вторият от 1980 до 1998 г., като последователно проследява развитието му и дейностите за неговото опазване.

Приемам за успешно написана и заключителната част на дисертацията, която се основава на направените в изложението изводи. Тук трябва да отбележа и интересното, и нетрадиционно, включване в нея на авторови свидетелства за времето, което разглежда. При евентуално публикуване на дисертационния труд, каквото препоръчвам, би било добре заключението да се изчисти от излишни подробности за да изпъкнат по-ясно основните тези на авторката.

Бих искал да завърша рецензията си за представения дисертационен труд с моето възхищение от извършената работа на Хр. Манова по привличане на необходимата за изследването информация. Тя е използвала многобройни архивни извори, публикувани документи, спомени, материали от пресата. Тя съзнателно е търсила и намерила ценни сведения по темата във фондовете на Централен държавен архив – гр. София и неговото поделение в Благоевград, като е използвала документи на институции като Инспекцията по околна среда, Горското стопанство – гр. Банско, Държавно горско стопанство – Разлог и други, които формират голяма част от изворовата база на изследването, посветено екологичните проблеми в Разложкия край. Към тях трябва да се добавят и фондовете на Исторически музей – Разлог, Регионален исторически музей – Благоевград и Читалищна библиотека - гр. Разлог и редица други колекции, без да се пренебрегва и проучвателската ѝ работа чрез използване на интернет страницата „Архиви за природа“ или на материали от пресата (като напр. в. „Пиринско дело“, в. „Кооперативно село“, сп. „Български турист“) и други публикации от разглеждания период. Ценно за изследването ѝ е включването на информация от интервюта с лица, имащи практически знания и опит от работата си в различни институции от времето преди и след 1989 г.

Като цяло приемам и декларираните от авторката, както е прието, приноси в дисертационния ѝ труд. Тук трябва да се отбележи, че тя вече е представила частично пред специализираната публика част от своите изследвания (и изводи от тях) посредством публикуваните от нея три статии в сериозни научни издания.

Въпреки усилията ми, не успях да открия следи от плагиатство в дисертационния труд на Христина Манова.

Към рецензирания текст могат да се отправят и някои дребни забележки, които са несъществени и поради това няма да се спирам на тях. Още повече, че те по никакъв начин не накърняват общия положителен резултат и впечатление от изследването. Смятам, че авторката има право на лично мнение и оценка, стига да са добре аргументирани, какъвто е и случаят с представената дисертация.

В заключение бих искал да заява ясно, че дисертационният труд на тема: „Екополитики по време на социализма и прехода към демокрация: Националният парк „Пирин“ (1960-те - 1990-те години)“ трябва да бъде оценен високо като успешен първи опит за монографично изследване на неговата авторка. Поради това си позволявам да призова уважаемите колеги от Научното жури да гласуват „за“ по време на защитата му, както ще направя аз, и на Христина Николова Манова да бъде присъдена образователната и научна степен „доктор“ в Област на висше образование 2. Хуманитарни науки, Професионално направление 2.2. История и археология, Научна специалност История на България (Нова и най-нова българска история).

София, 8 май 2023 г.

Рецензент :

чл.-кор. проф. дин Александър Костов

REVIEW

by corresp. member prof. Alexandre Kostov PhD, D.Sc -

Institute of Balkan Studies with Center of Thracology at the Bulgarian Academy of Sciences

on the dissertation thesis of Christina Nikolova Manova

on the topic: “Ecopolitics during Socialism and the Transition to Democracy: The Pirin National Park (1960s-1990s)“, presented for a defense to obtain the educational and scientific degree "Doctor" in the field of higher education 2. Humanity Sciences, Professional Direction 2.2. History and Archaeology, Scientific specialty Bulgarian History (Modern and Contemporary Bulgarian History), with a scientific supervisor: Dr. Kristina Popova

The author of the submitted thesis Christina Manova was enrolled as a full-time Ph.D. student in the History of Bulgaria on June 12, 2019, with the already noted dissertation topic.

The Ph.D. student graduated with honors (excellent grade) in 2005 with a degree in History from Sofia University "St. Kliment Ohridski". At the same time, she studied and graduated in Law from the Neofit Rilski Southwestern University in Blagoevgrad. For eleven years, Christina Manova worked as a curator and head of the "Modern and Contemporary History" fund at the Historical Museum in Razlog, and for the past five years, she has been its director. Under her leadership, the museum's exhibition has been completely renovated, and the museum has established itself as a cultural institution in the city's life. Her contribution has been recognized by the public, as well as by the Ministry of Culture, which honored her with a high distinction.

It is not by chance that I note these data from the creative biography of Chr. Manova. I believe that they explain the appropriate choice of the subject of her first monographic work and (let me say it at the beginning) its successful completion.

The research presented for review consists of an introduction, four chapters, and a conclusion, as well as a list of sources and literature used. Thirty-two photographs and copies of documents are also appended at the end of the work. The total length of the text is 253 pages. Undoubtedly, not

only for me, the topic of the work is dissertable. It is devoted to a very significant problem in a historical perspective, which is still poorly studied by Bulgarian researchers of the recent past. The author's efforts to study and present its manifestation both before and after the beginning of democratic changes in Bulgaria should be welcomed.

I find the introductory part of the dissertation to be well-structured and well-presented, presenting the object and subject of the research, its aims, and objectives, as well as specifying the main issues concerning the methodology used and the chronological framework adopted. It also makes a successful attempt at a historiographical review of the literature used and identifies the sources drawn upon. This part of the dissertation shows not only the ambition of the author but also her scientific capacity to cope successfully with her goal.

The Ph.D. student Manova has chosen as the main goal of her research "to present and analyze the development of ecological policies in Bulgaria, especially in the post-World War II period". Quite logically, in this connection she has also formulated its main tasks, focusing her attention correctly on the main aspects of the history of nature conservation in Bulgaria, considered in a broader context. Among them, it logically places emphasis on the specifics of environmental policies in Bulgaria and in particular in the Razlog valley in the second half of the twentieth century. Here the author's special interest, born of scientific and emotional motives, in this beautiful part of Bulgarian nature, such as the Pirin region, is evident.

I believe that the adopted chronological framework of the research responds to the aims and objectives set by the dissertation's author.

From the first reading of the text, the author's chosen approach makes a striking impression. Chr. Manova has constructed her research on three levels - global, national, and regional (local), devoting to them different attention and volume of her work.

In fact, this division is still evident at the beginning of a coherent historiographical overview, in the successful historiographical overview. In it, the Ph.D. student has shown some of the most important publications that represent the development of the research field of "environmental

history" in the world. She has also borrowed from them some of their main ideas, which trace basic concepts and theoretical formulations in this field.

The first chapter of the work is entitled „The Beginnings of National Ecopolitics in the Nineteenth and Twentieth Centuries. ". In it, the author introduces us to the topic of demarcation and management of protected areas. I find this very appropriate as an approach that allows a number of comparisons to be made with examples from Bulgarian history later in the presentation.

The second level of the study covers the development of national environmental policies. Based on publications from the period up to 1989 and beyond, it presents the main points of this process. In doing so, the author demonstrates a good knowledge of the literature and orientation in this under-researched topic. The actual analysis is preceded by an interesting and important for the subject preliminary part, devoted to the period 1928-1944, and also to the initial years of totalitarian rule in Bulgaria and its first steps in the field of environment.

In the second chapter, "Ideologized Nature: the Ecopolitics of Socialism," the author has made a successful attempt to present the development of environmental policy in the Soviet Union and other Eastern Block countries. She has rightly focused on the link between the ambitions for accelerated economic development in these countries and their contradictory attitudes toward natural resources. Interesting and useful in this chapter is the "introduction" to the subject, presenting the process of the demarcation of protected areas in Russia and the Soviet Union before World War II and the differences between its process in the United States and European countries. Here the author is to be admired for her efforts to become familiar with many of the most important publications on this subject and to present them to the reader.

As a logical continuation, further in this chapter Chr. Manova also discusses the main points of Soviet-style industrialization in the then People's Republic of Bulgaria and its negative consequences for the environment. She has also shown the late and slow introduction of serious measures to overcome the accumulated problems in this area. The most important of these were adopted after the early 1960s. These are the Nature Protection Decree of 1960, the Air, Water, and Soil Pollution Protection Act, and the Nature Protection Act. In focusing on these, the author

has also clearly presented the mechanisms put in place to regulate this process by the state through the various bodies set up in the following years to guide and control this area.

I agree with the author's conclusion, which is well argued, that these environmental protection measures are not having the necessary effect due to their implicit neglect in the name of forced industrialization. They produced a more positive result in the 1970s and 1980s. Chr. Manova has well outlined the beginning of a new stage in the attitude of the government in the studied area with the adoption in 1977 of the "Basic guidelines for the protection and reproduction of the natural environment in the People's Republic of Bulgaria", by which they recognized the serious problems and paid attention to the most endangered areas around several industrial centers, among which is Razlog.

As I have already noted, the main focus of the thesis is on the third level of research, namely the manifestation of the process in question in the Razlog region. The main aspects of it are presented in the third and fourth chapters, which both in terms of volume (125 pages in total) and as a scientific contribution have the greatest weight in the successfully realized research.

In the third chapter "Environmental Problems in Southwestern Bulgaria (Razlog Region) in the 1970s and 1980s" the Ph.D. student introduces us to the "growth" of the Razlog region as a center of chemical production and the negative consequences of this activity for the environment and the health of the inhabitants. True to her historical approach, she has tried to present us with the background of the problem, starting with the socio-economic development of Razlog and Bansko already in the period before 1944 and the relationship of the people and the local economy with the natural resources of Pirin and the riches of this mountain. Then her narrative goes through a transitional period, tracing the changes in the first two decades after 1944 to present convincingly the positive (economic) and negative (environmental) consequences of the two large chemical plants built in Razlog using Soviet technology in 1963 and 1972 respectively - the Hydrolysis and Fodder Yeast Plant and the Pulp and Paper Mill. On this background, the author's contribution to illuminating the issue of local authorities' attitudes towards the severe environmental problems (severe air, water, and soil pollution) in the area and their consequences for the health of the local population is significant. Chr. Manova has presented in a well-reasoned

way how it goes from their complete neglect to the gradual awareness and taking action to neutralize the impact expressed in environmental pollution and taking into account the damage to the health of the local population. Using the available sources, the author has made a commendable effort to provide us with post facto (from today's perspective) data on the increasing health problems of the population in the town of Razlog in the period 1970-1984 and also to show their relationship to the activities of the mentioned enterprises. The author has also shown the belated realization by the state of the serious situation in the region and the search for ways to try to solve the environmental problems in the valley after 1984.

In the fourth chapter, entitled "Pirin National Park between environmental care and political interests", the author devotes considerable attention to the establishment of the first reserves in Pirin and the designation of the largest natural site in Bulgaria - Pirin National Park as an attempt by the state authorities to protect the nature in the region. This part provides a very useful historical overview, tracing the establishment of economic and tourist infrastructure in the area, as well as the first tourist associations in Razlog and Bansko, and also the changes after 1944 and the gradual (and upward) development of the town of Bansko as a winter ski resort. Against this background, the author has presented a well-reasoned account of the stages in the establishment of the Vihren National Park in 1962, which was renamed the Pirin National Park in 1974. On the basis of the documents and materials Hr. Manova makes a periodization which I accept completely. She concludes that the history of the park is conditionally divided into two sub-periods - the first from 1962 to 1979 and the second from 1980 to 1998, consistently tracing its progress and conservation activities.

I accept as successfully written the final part of the thesis, which is based on the conclusions drawn in the statement. I should also note here the interesting and unconventional inclusion of the author's own testimony about the time he is dealing with. In the eventual publication of the dissertation, as I recommend, it would be good to clear the conclusion of unnecessary details in order to make the author's main theses stand out more clearly.

I would like to finish my review of the presented dissertation thesis with my admiration for the work of Hr. Manova in obtaining the necessary information for the research. She used numerous

archival sources, published documents, memoirs, and press materials. She has consciously searched for and found valuable information on the subject in the funds of the Central State Archive - Sofia. Sofia and its subdivision in Blagoevgrad, using documents from institutions such as the Environmental Inspectorate, the Forestry Inspectorate in Blagoevgrad, the Forestry Inspectorate in Sofia, the State Archives in Sofia, and the State Archives in Blagoevgrad. These form a large part of the source base of the research on the environmental problems in the Razlog region. To these should be added the collections of the History Museum - Razlog, the Regional History Museum – Blagoevgrad, and the Community Library - Razlog. Razlog and a number of other collections, without neglecting her research work through the use of the website „Archives for Nature“ or of press materials (for example newspaper „Pirinsko delo“, newspaper „Kooperativno Selo“, magazine „Bulgarian Tourist“) and other publications from the period under consideration. Valuable for her research is the inclusion of information from interviews with persons with practical knowledge and experience from their work in various institutions from the time before and after 1989.

Overall, I also accept the contributions declared by the author, as accepted, in her dissertation. It should be noted here that she has already presented part of her research (and its conclusions) to a specialized audience through her three published articles in serious scientific publications.

Despite my efforts, I couldn't find any traces of plagiarism in Christina Manova's dissertation.

To the reviewed text can be made some minor remarks, which are not essential and therefore I will not dwell on them. Moreover, they in no way prejudice the overall positive result and impression of the study. I believe that the author is entitled to her personal opinion and evaluation as long as they are well argued, which is also the case with the presented dissertation.

In conclusion, I would like to declare that the dissertation on the topic: “Ecopolitics during Socialism and the Transition to Democracy: The Pirin National Park (1960s-1990s) “ can be highly appreciated as a successful first attempt at monographic research by its author.

Therefore, I would like to call upon esteemed colleagues on the Scientific Jury to vote „yes”, as I shall do, and for Christina Nikolova Manova to be awarded the educational and scientific

degree "Doctor" in the field of higher education 2. Humanity Sciences, Professional Direction 2.2. History and Archaeology, Scientific specialty Bulgarian History (Modern and Contemporary Bulgarian History).

Sofia

Reviewer:

8 May 2023

Corresp. member prof. Alexandre Kostov PhD, D.Sc